

Rónai András – vázlatos pályakép

DÖVÉNYI ZOLTÁN¹

Abstract

András Rónai – sketch of a life-work

Dramatic historical events in Hungary during the 20th century have had an adverse effect on the scientific public life. Following World War II hitherto flourishing academic disciplines disappeared or sank into negligence having not fitted into the new official political orientation. These changes also affected the career of scholars who conducted such studies and there had been only few among them to carry on through giving up original field of interest and taking up a politically neutral one.

Such a representative of geosciences was András RÓNAI, who cultivated human geography (primarily political and ethnic geography) until the end of the 1940s, then switched to geology and had become an expert of world renown in hydrogeology and Quaternary studies.

The present article is an overview of the main stages of this extraordinary professional career and is an attempt to assign RÓNAI's place among the colleagues.

Szubjektív bevezetés

„A történelem az élet tanítómestere” – tartották a rómaiak, a tudománytörténet pedig különösen az. Az utóbbit azonban már nem a rómaiak mondták, hanem bárki, aki egy kicsit is elmélyedt a 20. sz. magyar tudománytörténetében. Ez leginkább a társadalomtudományokra vonatkozik, mivel itt az átlagosnál nagyobb a lehetősége és a veszélye a tudományos eredmények ideológiai és politikai indíttatású megközelítésének, ill. a tudomány embereinek tudományon kívüli eszközökkel és módszerekkel történő minősítésének.

Ebben a megközelítésben a hazai társadalomföldrajz múlt századi története különösen sok tanulságot hordoz, s nem túlzás azt mondani, hogy a történelem nem ritkán durván beletenyereelt tudományukba. Ez leginkább látványosan az 1940-es évek végén jelentkezett, amikor a kommunista hatalomátvétel a maga totalitárius jellegével maga alá gyűrte a tudományt is. Ennek egyik módszere az új hatalomnak nem tetsző tudományterületek kiiktatása. A társadalomföldrajz terén ilyen „*persona non grata*” jellegű részdiszciplína lett többek között a politikai földrajz, az etnikai földrajz és a vallásföldrajz.

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. E-mail: dovenyiz@helka.iif.hu

Az egyes kutatási irányok eltüntetéséhez szervesen hozzátartozott művelőik partvonalon kívülre helyezése, ilyen irányú munkálkodásuk ellehetetlenítése. A büntetéshez persze nem kellett mindig „bűnös” tudományterületet művelni, elegendő volt csupán geográfusnak lenni. A hatalomnak ezt a felfogását jelzi, hogy 1949-ben az MTA valamennyi földrajzos tagját lényegében kizárták a testületből, nem kevesek alól pedig egyszerűen kihúzták az addig művelt tudományterületét.

Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején több geográfusunk is kénytelen volt feltenni magának a „hogyan tovább” kérdést. A válaszok lényegében túlélési stratégiákat is jelentettek, s eléggé tarka képet mutattak. Ezek közül kétségkívül elegáns megoldás volt a korábbi, de már problémás kutatási terület felhagyása, s átnyerelés egy másik, politikai-ideológiai szempontból semleges tudományos szférára. Ez azonban korántsem egyszerű dolog: felnőtt fejjel, befutott kutatóként egy teljesen új dologba kezdeni mindenképpen kockázatos vállalkozás. Nem is sokan választották ezt az utat, de köztük volt RÓNAI András, akinek pályafutása nem kevés tanulságot hordoz napjaink kutatóinak is.

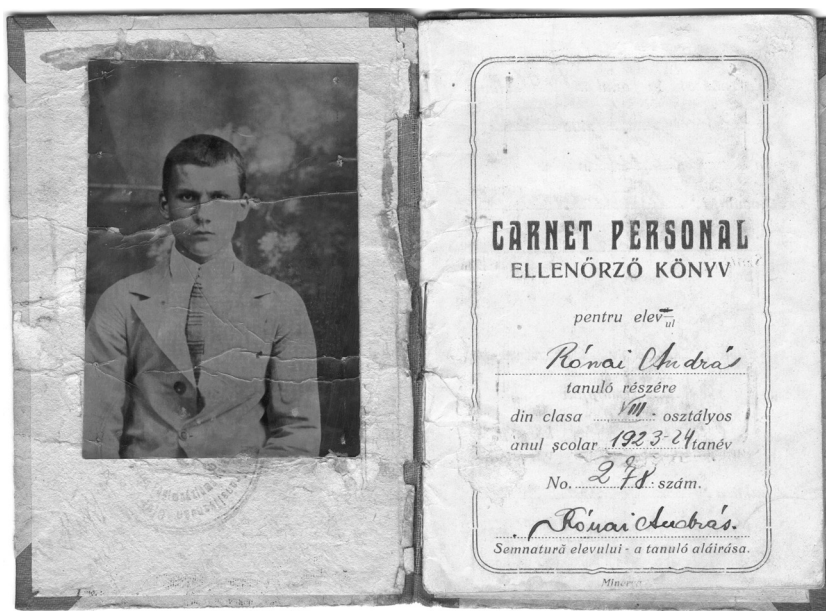
A felkészülés éve

RÓNAI András még „mély békeidőben” (1906) született Nagyszebenben, az erdélyi szászok hagyományos központjában. Apja székely származású vasutas, aki fontosnak tartotta gyermekei iskoláztatását, jóllehet heten voltak testvérek. A sorban harmadik András még szülővárosában kezdte meg középiskolai tanulmányait, ekkor azonban – életében először, de nem utoljára – közbeszólt a történelem, s az érettségét már Kolozsváron tette le.

Erdély román kézre kerülésével ugyanis családja anyagi helyzete megrendült, s a jobb élet reményében 1921-ben áttelepültek a „kincses városba”. Itt RÓNAI a nagyhírű piarista gimnázium diákja lett, ahol 1924-ben kitüntetéssel érettségizett (1. kép).

Ekkor lett aktuális a „hogyan tovább” kérdése. Az 1920-as évek közepén Erdélyben egy magyar fiatalnak szinte semmi esélye sem volt egyetemi tanulmányok megkezdésére, így egyetlen lehetőségként valamelyik külföldi egyetem maradt. A határon kívül rekedt magyarok számára szükségszerűen az anyaország egyetemei és főiskolái jöhettek szóba, ezek szűkös kapacitásai azonban jócskán behatárolták a lehetőségeket. Jobb híján „igazi” külföldi egyetemek is szóba jöhettek, így RÓNAI András is megcélozta Olaszországot. Rövid budapesti tartózkodás után akart továbbutazni Itáliába, de ebből nem lett semmi: lényegében egész életére itt maradt.

1924 őszén beiratkozott az orvosi egyetemre, de hamar rá kellett jönnie, hogy a medikus pályát nem egy ilyen szegény legénynek találták ki. Hamarosan már az egyetem elhagyását tervezte, amiben megerősítette Hoór Károly szemészprofesszor is, aki mintha megérezte volna, hogy a sors milyen pályafutást szán RÓNAI Andrásnak. A medikusságnak hátat fordító fiatalembert eképpen vigasztalta: „Fiam, maga minden más pályán éppúgy érvényesülni fog, mint az orvosin érvényesülné” (RÓNAI A. 1989, p. 69).

1. kép. A kolozsvári diák
School report book from Kolozsvár

Így jobb híján még ebben a szemeszterben átiratkozott a Műgyetem Közgazdasági Karára (2. kép). Az itt szerzett végzettségnek akkortájt még nem sok presztízse volt, a korabeli vélekedés szerint „úriember közgazdással nem fog kezét”. RÓNAI Andrásnak azonban meghatározó volt a váltás, mivel így került kapcsolatba a gazdasági földrajzzal, személyesen pedig TELEKI Pállal: amikor 1928 elején súlyos anyagi helyzete miatt már tanulmányai abbahagyását fontolgatta, ő vette fel román referensnek az Államtudományi Intézetbe, s ezzel két évtizedre pályára is állította.

2. kép. Az egyetemista
A university student, Budapest

Az Államtudományi Intézetben

Ettől kezdve néhány évig egyetemre járt és párhuzamosan dolgozott az Államtudományi Intézetben is. Ez a kettősség 1931-ben szűnt meg, amikor megszerezte közgazdaságtudományi diplomáját. Azt ennyi év távlatából nehéz megítélni, hogy ennek mennyi hasznát vette intézeti munkájában, az viszont bizonyos, hogy tehetsége gyorsan kibontakozott. Sorra jelentek meg fontos, esetenként irányadó jellegű munkái, ugyanakkor gyorsan lépdelt felfelé az intézeti hierarchiában is: 1934-ben igazgatói titkár, még ebben az évben igazgatóhelyettes, 1939-től pedig igazgató. Ekkor mindössze 33 éves, alig több mint egy évtized alatt szinte a semmiből jutott el ide (3. kép).

Közben, 1935-ben kitüntetéssel doktorált, Magyarországon elsőként politikai földrajzból. Néhány év múlva – TELEKI Pál utódjaként – már előadója a tantárgynak a Műegyetem Közgazdaságtudományi Karán, 1940 végén pedig egyetemi tanárrá nevezték ki a politikai földrajzi tanszékre. Ezt valamivel megelőzően, 1940 októberében kinevezést kapott a Kolozsvári Egyetem politikai földrajzi tanszékére is, ezt azonban már nem tudta felvállalni.

Az Államtudományi Intézetben megnövekedett teendői mellett megsokasodtak feladatai a Műegyetemen is, mivel TELEKI Pál halála után 1941-től tanszék- és intézetvezetői minőségben tevékenykedett (VITÁLIS Gy. 1992). Egyetemi és intézeti munkálkodás, tudományos kutatás és oktatás mellett számos más megbízást is elvállalt, így a Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának elnöke lett 1942-ben, 1945-ben pedig az MFT alelnökévé választotta (FODOR F. 2006).

Ha RÓNAI András pályafutásának ezen korszakát tömören értékelni kívánjuk, leginkább egyik mestere, az idősebb pályatárs, FODOR Ferenc összegzése kívánkozik ide: „Rónai András Teleki Pál legtehetségesebb és legsajátabb tanítványa, aki felfogásában híven nyomdokába lépett mesterének. A politikai földrajzot Teleki Pál tárgyilagos szellemében művelte, a hangsúlyt a földrajzon tartván és nem a politikára helyezvén. Teleki főleg elméletileg alapozta meg a magyar politikai földrajzot, gyakorlatilag, tanulmányokban Rónai építette azt tovább. Hűvös és józan szellem, rendíthetetlen,

3. kép. Az Államtudományi Intézetben

Researcher at the Institute of Political Sciences

de minden elfogultságtól mentes magyar meggyőződéssel, európai látókörrrel dolgozott a magyar érdekekért, de csak tudományos tényekkel, cáfolhatatlan földrajzi kutatásokkal, a célt sohasem tolva előtérbe, csak a tudományos meggyőzést célozva, a politikai propagandától mindig tartózkodva és a német geopolitikai szellemtől gondosan őrizkedve, mint mestere. Tárgyköre a néprajzi térbeli eloszlás, a politikai határok, az államterületek vizsgálata, nemzetiségi problémák. Problémáit sikeresen oldja meg a geográfia legkifejezőbb nyelvén, a térképen. Tudományos látóterében nemcsak a Kárpát-medence, hanem egész Közép-Európa benne van. Jó író, elsőrendű előadó és szerencsés kezű szervező. Egyéniségében szilárd, Teleki Pál szellemét igyekszik megőrizni” (FODOR F. 2006, p. 729)

1945 áprilisa után RÓNAI András ígéretes pályája fokozatosan hanyatlani kezdett, már a kommunista hatalomátvétel előtt egyre inkább kiszorult, ill. kiszorították a tudományos közéletből. Az Államtudományi Intézet igazgatói posztjáról már 1945 júniusában lemondani kényszerült, egyetemi előadásait azonban 1946-tól még folytathatta. Ám nem sokáig, mivel 1948-ban az egyetem átszervezésekor áthelyezték a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárába, 1949 végén pedig mint egyetemi tanárt nyugdíjazták. Nyugdíj nélkül, mert ekkor még mindössze 43 éves, messze a nyugdíjkorhatártól (RÓNAI A. 1989). Ezzel lényegében kiszorult a tudomány azon területeiről, ahol az előző évtizedekben kiemelkedőt alkotott. Ennek következményeit is jól látta FODOR Ferenc: „Rónai elhallgattatása mérhetetlen kára lehet az alig megszületett magyar politikai földrajznak” (FODOR F. 2006, p. 730).

A Magyar Állami Földtani Intézetben

FODOR Ferenc nevezetes munkájában a fentiekben idézett az utolsó mondat RÓNAI Andrásról. Az 1940-es évek végén írt kéziratba már nem kerülhetett be pályájának nem kevésbé fényes, de az elsőtől generálisan eltérő szakasza. 1950 februárjában ugyanis a MÁFI-ban kapott állást, ahol egészen nyolcvan éves (!) koráig, 1986 nyaráig dolgozott.² A pályafutás második szakasza tehát nemcsak szakmailag más, hanem lényegesen hosszabb is az előzőnél.

Óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy miért éppen a MÁFI lett RÓNAI új munkahelye? A képzettsége alapján aligha, mivel alapos földtani ismeretei nem voltak, a „klasszikus” geológiával korábban nem foglalkozott. Így – legalábbis a kezdeti időkben – a MÁFI-ban aligha tekintették „céhbeli” geológusnak.

² A kor viszonyaira jellemző, hogy RÓNAI Andrászt igazgatóként az a VITÁLIS Sándor vette fel a MÁFI-ba, aki 1951-ben még Kossuth-díjat kapott, 1952-ben viszont egy koncepció per keretében bebörtönözték, 1954-ben rehabilitálták, s ettől kezdve ismét tanszékvezető egyetemi tanár.

Volt azonban két terület, ahol ismeretei, képzettsége és készségei nagyon is használhatók voltak a MÁFI-ban is. Ezek közül az egyik a nagy adatbázisok kezelésében, feldolgozásában és kiértékelésében szerzett jártasság, amit kitűnően tudott kamatoztatni pl. talajvízkutatási munkái során. A másik terület a térképszerkesztés, ahol kiemelkedő kvalitásait az 1945-ben megjelent Közép-Európa atlasz is bizonyította.

Így nyilván nem véletlen, hogy a MÁFI nem kutatási segéderőként vette át, hanem rögtön a Térképszerkesztői Osztály vezetője lett (4. kép). Ez

4. kép. Terepmunkán 1954 körül
Working in the field (about 1954)

kétségkívül nagy előrelépés volt a Széchenyi Könyvtárban betöltött munkaköréhez képest, ahol a könyvtári katalóguscédulák megírásának kevésbé kreatív feladatát bízták rá. 1954-ben átvette a Síkvidéki Kutató Osztály vezetését, s ezt a posztot 1986-ig, nyugdíjba meneteléig látta el.

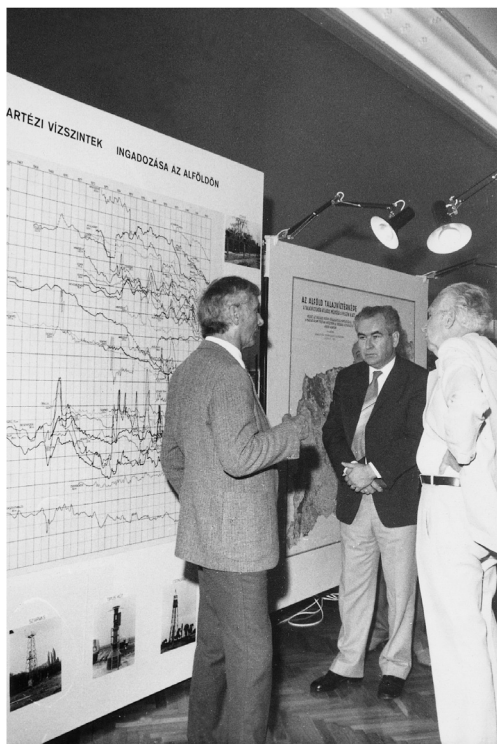
A MÁFI-ban töltött bő három és fél évtized alatt RÓNAI András egy teljesen más tudományos pályát épített fel magának: politikai földrajz helyett hidrogeológia, népességnomás helyett rétegnomás, országhatárok helyett üledékhatárok – a fogalompárok egyértelműen jelzik, hogy milyen mértékben tértek el RÓNAI 1950 előtti és utáni kutatásai (5. kép).

RÓNAI András kvalitásait egyértelműen jelzi, hogy mint hidrológus, hidrogeológus, geológus is nemzetközi hírnevet szerzett. Nagy nemzetközi konferenciák állandó előadója, esetenként szervezője, újabb és újabb kutatási irányok elindítója, ill. irányítója (pl. síkvidéki talajvízkutatások, medencék komplex földtani térképezési módszerének kidolgozása, komplex Alföld-térképezés, negyedkori üledékképződés és éghajlattörténet az Alföld medencéjében, paleomágneses fordulatok az alföldi medence üledékeiben).

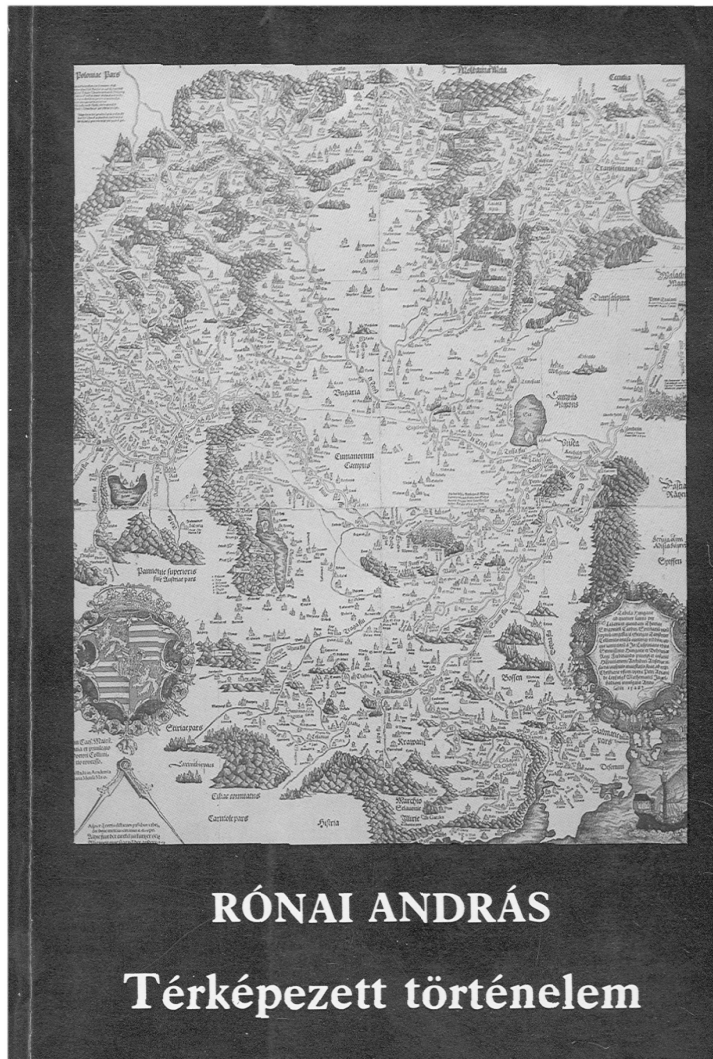
Szakmai teljesítménye elismeréseként a földtan, a hidrológia és a földrajz szinte valamennyi tudományos kitüntetését és elismerését megkapta, így 1982-ben a Lóczy Lajos emlékérmét is. Ugyanakkor a földtudomány doktora

tudományos fokozatot csak meglehetősen későn, közel hetven évesen 1975-ben szerezte meg.

Tudományos pályafutása lezárulása után még megírta visszaemlékezéseit élete első szakaszáról, s az 1989-ben megjelent „Térképezett történelem” a hazai memoár-irodalom egyik legnagyobb sikere lett (6. kép). Még megérte a rendszerváltozást, s elsőők között kapta meg a „Magyar Köztársaság Zászlórendje” kitüntetést 1991-ben nemcsak geológiai, hanem politikai földrajzi munkásságának elismeréseként. Ekkor már 85 éves, de jó testi és szellemi állapotban (7. kép), így mindenkit váratlanul ért 1991. augusztus 13-án bekövetkezett halála.

5. kép. Egy nemzetközi konferencián
Confer at an international symposium

6. kép. A visszaemlékezése

Recollections by RÓNAI entitled „History Mapped”

Párhuzamos életrajzok

RÓNAI András pályafutása kétségkívül sajátos, de nem egyedi abból a szempontból, hogy az 1940-es évek végén a kommunista hatalomátvétellel az akkori magyar geográfia szinte valamennyi vezető képviselőjének valamilyen

7. kép. Az utolsó fénykép

The last photo

mértékben megbicsaklott a pályája. Ennek alátámasztására talán elegendő azt megemlíteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1949-es tagrevíziója során valamennyi geográfus akadémikust tanácskozó taggá minősítették vissza, ami lényegében a kizárásukat jelentette. Ezt a csapást a honi geográfia azóta sem heverte ki, mivel egy időben négy akadémikusa sem előtte, sem utána nem volt szakterületünknek.

Az érintettek közül egyedül BULLA Béla tudott „visszakapaszkodni”, őt 1954-ben ismét levelező taggá választották. Tragikusan korai halála azonban megakadályozta pályája igazi kiteljesedését. CHOLNOKY Jenőt már idős korban érte ez a megaláztatás, ő a következő évben elhunyt. PRINZ Gyula viszont csak 1973-ban halt meg, esetében bőven lett volna idő a korrekcióra, de ez csak 1989-ben történt meg. Ő legalább megkapta a nagydoktori fokozat megszerzésének lehetőségét, MENDÖL Tibor – korai halála miatt – ezt a címet már csak posztumusz kapta meg, akárcsak akadémiai tagságának helyreállítását 1989-ben. A témához kapcsolódóan nem mellékes megemlíteni azt sem, hogy 1944-ben FODOR Ferencet is jelölték levelező tagnak, de az ő eljárása már nem futott keresztül. Így „szerencsés” esetben akár őt geográfust is kizárhatott volna az új hatalom 1949-ben az akadémikusok közül. Hogy ez a négy tényleges akadémikus mekkora szakmai súlyt jelent, azt többek között az is kifejezi, hogy a pályájukat már 1945 előtt befejező földrajzosok között mindössze három akadémikus volt: HUNFALVY János, LÓCZY Lajos és TELEKI Pál.

Nem kevés tanulságot hordoz a fentiekén túlmenően az sem, ha RÓNAI András szakmai karrierjét azonos évjáratú pályatársaiéval párhuzamosan nézzük. 1905–1906 a születéseket tekintve kimagaslóan jó évjárat, mivel ehhez a korosztályhoz tartozik RÓNAI mellett BULLA Béla és MENDÖL Tibor is. Így az ő pályaképük valóban szinkronban vizsgálható. Más megközelítésben ugyan, de érdemes ezt a kört kiegészíteni az idősebb pályatárs, FODOR Ferenc szakmai karrierjével: az ő egyéni és tudományos sorsa több szempontból is összekapcsolódott és hasonlított RÓNAI Andráséhoz.

A három kortárs pályafutása 1945-ig lényegében párhuzamosan haladt, fiatalon, 35 éves koruk táján mindhárman egyetemi tanárok, RÓNAI pedig még intézeti igazgató is. Ezt követően viszont látványos az elágazás: BULLA és MENDÖL 1946-ban akadémikus lesz, RÓNAI nem. Az ő pályájára már ekkor árnyékot vetett TELEKI Pál és az Államtudományi Intézet, s egyre inkább korábbi kutatási témáinak politikai és ideológiai érzékenysége.

A két pályatárs esetében ilyen problémák nem, vagy csak elhanyagolható mértékben merültek fel: BULLA Béla természeti földrajzi kutatásai szükségszerűen nem kapcsolódtak sem a politikához, sem pedig a formálódó szocialista ideológiához, s korábbi történeti földrajzi munkálkodása sem jelentett problémát. Hasonlóképpen politika- és ideológiamentesek voltak MENDÖL Tibor településföldrajzi kutatásai, ráadásul ő már az 1930-as években is elsősorban a településföldrajz francia irányzatához állt közel, s meglehetősen kritikusan viszonyult a német megközelítéshez.

Így RÓNAI András 1945 utáni pályafutása nem kortársai, hanem inkább a közel húsz évvel idősebb FODOR Ferencével állítható párba. Az természetesen nem véletlen, hogy TELEKI Pál két legfontosabb munkatársát az új hatalom igyekezett kiszorítani, az viszont már mindkettőjük kiemelkedő kvalitásait mutatja, hogy felvették a kesztyűt és képesek voltak egy teljesen új életmű felépítésére (1. ábra).

RÓNAI ANDRÁS

*1906. június 13., Nagyszében

1924–1931: egyetemi tanulmányok (kőzgazdaságtan)

1928: Államtudományi Intézet munkatársa
1931: Kőzgazdaságtudományi diploma

1935: doktori fokozat

1937: genfi ösztöndíj
1940: Államtudományi Intézet igazgatója, egyetemi tanár

1949: nyugdíjazás

1950–1986: MÁFI munkatársa, osztályvezető

1975: földtudomány doktora
†1991. augusztus 13., Budapest

BULLA BÉLA

*1906. szeptember 22., Keszthely

1923–1927: egyetemi tanulmányok (földrajz és történelem)

1928: bölcsészdoktor
1928–29: berlini ösztöndíj

1936: egyetemi magántanár (Budapest)

1941: egyetemi tanár

1946: MTA levelező tagja
1949: visszaminősítés

tanácskozó tagga

1952–1962: Iszv. egyetemi tanár

1954–1962: MTA Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója

1954: ismét levelező tag

†1962. szeptember 1., Budapest

MENDŐL TIBOR

*1905. május 5., Nagyszénás

1923–1927: egyetemi tanulmányok (történelem és földrajz)

1928: bölcsészdoktor

1933–34 párizsi ösztöndíj

1936: egyetemi magántanár (Debrecen)

1941: egyetemi tanár (Budapest)

1946: MTA levelező tagja
1949: visszaminősítés tanácskozó tagga

1949–1966: Iszv. egyetemi tanár

†1966. augusztus 21., Budapest
1967: földrajztudomány öökora (poszthumusz)
1989: levelező tagság helyreállítása

FODOR FERENC

*1887. március 5., Tenke

1906–1910: egyetemi tanulmányok (földrajz és természetrajz)
1910: bölcsészdoktor

1911–1919: középiskolai tanár Karánsebesen
1920: egyetemi magántanár (Budapest)
1922–1939: Kőzgazdaságtudományi Kar Földrajzi Intézetének munkatársa

1928: egyetemi tanár

1934: Szent István Akadémia rendes tagja

1939–1946: tanterületi főigazgató (Pécs–Budapest)

1944: MTA levelező tagjává jelölik
1946: nyugállományba helyezését kéri
1948–1957: új kutatási területek → tudománytörténeti, kartográfiai, könyvészeti, vízrendezési kutatások

†1962. május 23., Budapest

1. ábra. Párhuzamos életrajzok Parallel Lives

FODOR Ferenc helyzete annyiban volt könnyebb, hogy ő 1946-ban úgy vonulhatott nyugállományba, hogy nyugdíjat is kapott, így nyomasztó egzisztenciális problémái nem voltak. Régi kutatási témáival fel kellett ugyan hagy-
nia, de tehetsége és kutatói kvalitásai akkor nyilvánultak meg igazán, amikor 1949 után alapvető tudományos pályamódosításra kényszerült. Lényegében egyetlen évtized alatt a térképtörténet, tudománytörténet és a földrajztörténet terén egy új, önálló életművet alkotott (HAJDÚ Z. 2006).

FODORhoz hasonlóan RÓNAI András kényszerű tudományos pályamódosítása is egy újabb szuverén életmű felépítését jelentette. Neki erre jóval több ideje volt, mint FODOR Ferencnek, de ez a lényegét nem érinti. Ami ebben a megközelítésben igazán fontos, hogy TELEKI Pál munkatársai kiválasztásában is tudhatott valamit, ha legjobb emberei a legnehezebb körülmények között is olyan tudományos teljesítményre voltak képesek, mint FODOR Ferenc, és még inkább RÓNAI András.

*

A tanulmány szerzője és a szerkesztőség ezúton mond köszönetet RÓNAI András családjának a cikkhez tartozó képanyag rendelkezésére bocsátásáért.

IRODALOM

- FODOR F. 2006. A magyar földrajztudomány története – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, XLII + 820 p.
HAJDÚ Z. 2006. Fodor Ferenc, a geográfus – In: FODOR F.: A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. XI–XLII.
RÓNAI A. 1989. Térképezett történelem – Magvető Könyvkiadó, Budapest, 350 p.
VITÁLIS GY. 1992. Rónai András emlékezete (1906–1991) – Földtani Közlöny, 122. 1. pp. 107–117.